

A vezetőség fűt-fát megmozgatott a házvásárlás érdekében. A központ áruhitel nyújtása végül is lehetővé tette ezt. Többszöri renoválás és átalakítás után még ma is ebben működik a szövetkezet főüzlete és koresmája. Itt vannak a szövetkezet raktárhelyiségei és az italmérő lakása is.

Az első hét esztendő sikerei azt bizonyították, hogy a szövetkezet nagy feladatok megoldására hivatott a tanyaközpontban.

Majd mi is megmutatjuk

Azok, akik összeférhetetlenségük miatt még az első esztendőknél kiestek a vezetőségből, amikor látták, hogy a szövetkezet redőnyét rosszindulatú rágalomhadjáratuk ellenére sem kellett véglegesen lehúzni, irányt változtattak. Az az állandó erőgyarapodás, amit a szövetkezet felmutatott, meggyőzte őket is arról, hogy a szövetkezet mégis nagyszerű intézmény, amin keresztül kitűnő eredményeket lehet elérni. Ez a csoport, önmagának a közösség előtt való igazolása céljából, valamint kollektív cselekvési vágyból, mozgalmat indított egy kisüsti szeszfőző szövetkezetnek az alapítására. A szövetkezet meg is született. Főként a jobbmódú gazdák vettek benne részt. Hamarosan felépítették a szeszfőző helyiségét, megvásárolták a modern berendezést és megindították az üzemet. Kitűnő minőségű pálinkát főztek. Az indulás tehát sokkal jobban sikerült, mint a fogyasztási szövetkezetnél, ami nem is volt csoda, hiszen csupa „okos” emberből állt a vezetőség. Hangoztatták is: majd mi megmutatjuk, hogyan kell szövetkezetet vezetni! De úgy látszik az is nagy hiba, ha sok „okos” ember kerül egy intézmény élére. Ilyen esetben rendszerint mindegyik bölcsőbbnek tartja magát a másiknál. Végül a sok dudás nem fér a csárdában s szétforgácsolják minden erejüket az egymás ellen vívott személyi csatározásokban. Ez történt a mi szeszfőző szövetkezetünknel is.

Egy pár élelmes ember az egyenetlenkedés lángja mellett megsütögte a maga kis peccenyéjét, amihez nagyszerű étvágyat csinált a kitűnő szövetkezeti pálinka. A vállalkozás vége, mondanom se kelle, felszámolás lett. Odaveszett nemesak a tagok üzletrésze, hanem tandíjként az igazgatóság tagjainak is súlyos összegeket kellett fizetni. A virtusból származó megmutatás azért sikerült: megmutatták, hogyan nem szabad szövetkezetet vezetni.

A közmondás szerint: „Nincs olyan kár, amiből haszon ne lenne”. A szeszfőző szövetkezet bukása is igen sok embert károsított meg, annyi haszon mégis származott belőle, hogy a fogyasztási szövetkezet csendben dolgozó, lelkiismeretes vezetőségét ettől az időtől kezdve a tagok még jobban megbecsülték. A további fejlődésnek a legfontosabb biztosítéka ez a bizalom lett. A bizalom adott a vezetőségnek erőt és hitet ahhoz, hogy a következő esztendők válságain a szövetkezetet átvezethessék.

Szilágyi Károly

Parasztsors és kuláküldözés Békés megyében

1944/45 fordulóján Magyarország szovjet megszállás alá került, s megkezdődött a sztálini típusú kommunista diktatúra előbb leplezett, majd a párizsi békeszerződés után már leplezetlen kiépítése. A Vörös Hadsereg hathatós támogatásával a hatalom Rákosi, Gerő és a többi, Moszkvából iderendelt, Sztálin megbízásait, parancsait végrehajtó kommunista politikus kezébe került. Így volt ez már 1945–46-ban is: a választásokon 17%-os kommunista párt vezetése alatt állt a belügyminisztérium és a rendőrség, valamint a Gazdasági Főtanács révén a gazdasági élet csúszszerve is. A diktatúra totális rendje 1948 nyarára-végére teljesedett ki.

A kommunista diktatúra nem tűrte a parlamentáris demokráciát. A polgári erőket tömörítő kisgazdapártot 1947 tavaszára szétverte. Az 1945-ös választásokon 57%-ot kapott párt az állandó nyomást, fenyegetettséget nem bírta, fokozatosan felörlődött. Főtitkárát, Kovács Bélát, aki erőteljesen követelte a hatalom választási eredmények szerinti megosztását, a Vörös Hadsereg tartóztatta le 1947 elején. Hasonló sorsra jutott a szociáldemokrata párt is. 1947 nyaratól a parlament már csak súlytalanul asszisztált a kommunista párt döntéseihez.

A diktatúra nem viselte el a tulajdonra támaszkodó, önálló, autonóm embereket sem. A földreformmal szétverték a nagybirtokokat, majd következett a bányák, ipari üzemek, bankok, végül a kisipar és

kiskereskedelem államosítása, illetve azzal egyenértékű „szövetkezesítése”. Formálódott a kiszolgáltatott, az államtól munkavállalóként is szorosan függő emberek társadalma.

A diktatúra nem tűrt hatékony és autonómiával működő történelmi egyházakat, civil szervezeteket sem. Államosította az egyházi iskolákat (6500 intézményt!), a makacsul ellenálló Mindszenty hercegprímást pedig 1948 karácsonyán (!) letartóztatta. Az egyházak értettek a szóból, beadták derekukat és visszahúzódtak a templomok, paplakok falai közé, tudva, hogy ott sem tehetik, mondhatják nyíltan azt, amit szeretnének. Az egyesületeket, népköröket, ifjúsági, kulturális stb. egyleteket, a legkisebb falusi gazdakörökig felszámolták.

A kommunista diktatúra nem tűrt érdekképviseleteket sem. Az agrárérdekeket szakmailag szolgáló földművelésügyi minisztériumban 62 vádlottal nagy koncepciós politikai pert indítottak s az ítéletekkel (62), majd 137 fő elbocsájtásával szétverték „a polgári mentalitást” agrár-szakigazgatást. Párhuzamosan megakadályozták 1947/48 folyamán mezőgazdasági érdekképviselet országos megszervezését. Így az agrárium is védtelenül szembesült a diktatúra agrárpolitikájával.

A magyar mezőgazdaság már 1945-re súlyos helyzetbe került. Az első világháború óta szinte folyamatosan szenvedő alanya volt az elvonó gazdaságpolitikának. Sújtotta évtizedeken át az agrárról, azaz alacsonyabb árszinten értékesített, mint amelyen vásárolt, beszerzett. A világháború idején államilag korlátozták még a paraszti fogyasztást is, a Juresek rendszer révén pedig a termés jelentős részét vonták el beszolgáltatásként. (Egy 300 aranykoronás gazdaságnak pl. 12 t. kenyérgabonát kellett beszolgáltatnia, mélyen a piaci ár alatt.)

A II. világháború alatt a mezőgazdaság csaknem 4 milliárd 1938-as értékű pengőnyi kárt szenvedett, odaveszett az állatállomány 60%-a, üzemanyagot, alkatrészt 1945-46 körül aranyért se igen lehetett kapni. Mindegyik párt támogatást, hiteleket ígért, de az ígéretekben semmi sem lett. A súlyos közellátási helyzetben szigorú kötött gazdálkodást vezettek be, áruforgalmi megszorításokkal, szűkre szabott termelői fejadagokkal, erősen progresszív beszolgáltatási rendszerrel, terményben fizetendő földadóval. Továbbra is volt agrárról, sőt az ország történetének legsúlyosabb agrárrólója 1946/47-ben alakult ki a forintstabilizáció idején. A parasztság ekkor termékeiért a felét sem kapta meg az 1928. évi bevételének. A stabilizáció és az ipari újjáépítés fő vesztese, finanszírozója a parasztság lett.

Miután a kommunista diktatúra a tulajdonos parasztot, a haza földjének egy-egy darabját szakértelemmel és végtelen földszeretettel művelő, önálló, önzertes parasztokat sem szívelte, megindult a földtulajdon kisajátítása, a gazdagabb parasztok („kulákok”) likvidálása és a közép-, valamint kisparaszti földek szövetkezetbe kényszerítése. Rákosi 1948. augusztus 20-án, Kecskeméten kijelentette: az egyéni gazdaság nem járható út, mert a nagyhalak megeszik a kicsiket. Megindult hát a kulákok korlátozása, sanyargatása s párhuzamosan az erőszakos kollektivizálás. 1953 júniusára 11,2 millió kat. holdról 6,5 millióra zuhant az egyéni gazdaságok területe. Volt gazda, akit a szervezők – időnként rendőri, sőt ÁVH-s jelenléttel nyomatékosítva – 15–20 estén is felkerestek, mire aláírta a belépést a tsz-be.

Közben a beszolgáltatás (a tulajdon-korlátozás fő eszköze) egyre növekedett. Erős progresszivitás mellett minden birtokkategória terhei folyamatosan növekedtek 1952/53-ig. 1948/49-ben 5 kat. holdig a földadóval (4 kg búza/aranykorona) volt azonos a beadási norma, ami azután nöttön-nőtt. 1951/52-ben már a kis-és középbirtokos parasztok terhelését is megnégyszerezték. Közben Rákosiék nem átalították kijelenteni: a mezőgazdaság sokat kap az ipartól, valamit adni is kell érte... A valóság: az értelmetlen, erőltetett, a háborús készülődést szolgáló iparosítást főként a parasztságtól elvont jövedelemből fedezték. 1952/53-ban a beszolgáltatás és adózás után 800 ezer paraszti gazdaságban már a termelői fejadag és vetőmag is hiányzott. Csaknem 1 millió kat. hold föld maradt vetetlenül.

A mezőgazdaság terhelését jelzi, hogy 1949-ben 50 aranykoronás föld után 40 kg búzát (vagy azzal egyenértékű cikket) kellett beadni, 1952-ben már 60 kg-ot. 200 aranykoronás föld után 280 kg-ot, majd 800 kg-ot. 600 aranykoronás föld esetén 1949-ben 630, 1952-ben 1033 kg-ot kellett leadni. Ehhez jött a cséplési, őrlési illeték (terményben) és a „szabadfelvásárlás”, amit kötelező volt teljesíteni. A beszolgáltatott cikkekért mélyen önköltségi ár alatt kapott a paraszt, de a „szabadfelvásárlás” jegyében átadott cikkekért sem kapta meg az önköltséget.

Így különösen terhes volt a beszolgáltatott termékek arányának növelése az összegyűjtésen belül: 1950-ben az 522 ezer búzavagonynyi összes begyűjtésen belül 150 volt beszolgáltatásból, 1952-ben 531-ből már 394! Azaz termékei 70%-áért 1952-ben a paraszt alig valamit kapott.

A fő vidéki „osztályellenség”, a kulák külön is kiszemelt célpont volt. A kulákság megtörése, felszámolása, kiiktatása a falu, város életéből már 1948-ban Rákosiék meghirdetett célja. Rajk László belügyminiszter kapta a megbízást a „falusi reakció” eltávolítására. Óriási sajtókampány indult a lapokban

a „lusta, nem termelő, árurejtegető, a beszolgáltatást szabotáló” kulákok ellen. A Viharsarok Népe 1949–53 közti számaiból alig akad olyan, amely ne közölt volna durva kulákelles irásokat.

A kulákok külön beszolgáltatási terheket szenvedtek el – már amíg egyáltalán képesek voltak rá. Bevezették a mezőgazdaság-fejlesztési járulékot, ami a kulákoknál a földadó megduplázását jelentette (aranykoronánként 1,2 majd 4 kg búza). Minden kulákot megterheltek külön, gazdaságonkénti 30-50 kg-os zsírbeszolgáltatással. Elvették a kulákok által bérelt földeket. Rádásul oly szűken határozták meg a kulákirtok méretét (25 kat. h, illetve 350 aranykorona értékű föld), hogy abba számos középparaszt is beleesett. A kulák minősítéstől, a kuláklistaról szabadulni sem lehetett: hiába adott el, vagy inkább „ajánlott fel” földet az államnak, ha csak akár 10 kat. holdat tartott is meg, kulákként, ellenséggé tekintették s ki volt téve a mindennapos zaklatásnak, végrehajtásnak, internálásnak, bírói „ítéletnek”. Maradt megoldásul az elmenekülés a faluból, nem kevés esetben az életből. A földhöz értő, a falu „elégjéhez”, vezetőihez tartozó, tekintélyes gazdákból segédmunkás lett Ózdon, vagy Dunaújvárosban (Sztálinvárosban), földjük a tsz-be, vagy állami gazdasághoz került, ahol viszont hiányzott a megműveléséhez szükséges szakértelem és az érdekelttség is.

1949-ben a kulákok 70%-a még teljesíteni tudta a kemény előírásokat, 1950-ben már csak 40%-uk, 1951–52-ben pedig a padlóra került, aki még addig fel nem adta. Ha a kulák még mindig próbált talpon maradni, jött a tagosítás: a tsz-ek földjét a falu körül összevonták, a kulák pedig a határ messze eső pontján, rossz földet kapott, s elköltözhetett tanyájából is. Ehhez jött még a békekölcsön-jegyzés, ami kötelező hitel volt állami célokra, s minden magyar keresőt sújtott. Békés megye sok településén a tanácsházán, nem is leplezett kényszerítő körülmények között verték ki – szó szerint is – a kölcsönjegyzést.

A kulákok beidézése, megalázása, testi fenyegetése 1949–53 közt a mindennapok jelensége volt (pl. bundában várakoztatás tüzes kályha mellett, lábujjhegyen állás, köztisztületben álló emberek verése, sőt nyilvános megszegényítése stb.). Békéscsaba hírhedt tanácselnöke, Szegediné a főtéren állított emelvényen veretett „osztályellenségeket”, köztük gazdagparasztokat is. A „párt ökle”, az ÁVH (Államvédelmi Hatóság) pribékjei a terror minden lehetséges eszközével sűrűn éltek, s „munkásságuk” legalább is felét a parasztság szenvedte el.

Amikor a kulákok szinte elfogytak a falvakból, városokból, Rákosi kijelentette: olyan falu nincs, ahol nem él kulák; megindult a középparasztság egy részének kulákosítása. Kulák lett az is, akinek alig volt földje, de volt kis malma, cséplőgépe, vagy akár csak bátorkodott egyházközségi, presbiteri tisztséget vállalni, vagy kupeckedett (kereskedett)- és így tovább. Az önkény tobzódott, s közben – természetesen – érlelődött, majd megérkezett a közellátási válság, hiszen nem maradt árutermelő paraszti gazdaság, a tsz-ek pedig igen gyengén teljesítettek. A kommunista állam arra kényszerült, hogy a kis- és középbirtokokat is, sőt, a pár holdas törpebirtokokat is, a tsz-eket is egyre erősebben terhelje: e birtokosoknál is 1952-re már az erős korlátozás, szinte ellehetetlenítés következett. A húr túl lett feszítve.

Sztálin 1953. márciusi halála után Magyarországon is visszavettek valamelyest a túl radikális diktatúrából. A júniusi MDP KV határozat elismerte a túlzott iparosítást, a zuhanó életnivót, az elviselhetetlen beszolgáltatást és az erőszakos kollektivizálást. Nagy Imre és kormánya a mezőgazdaság rehabilitálását vette tervbe és türelmesebb volt a parasztsággal szemben. A beszolgáltatási terheket mintegy 10–15%-kal mérsékeltek.

Az internálásokból is sok kulák szabadult, a taborokat felszámolták. A Nagy Imre korszak hozott felszínre számos, addig rejtett adatot. Így pl. azt, hogy 1949–1953 nyara közt 850 ezer rendőrségi büntetést és 650 ezer bírói ítéletet szabtak ki jórészt politikai színezettel. A büntetések és ítéletek több mint fele a parasztságot sújtotta.

A fellélegzés nem sokáig tartott. Rákosi 1955 márciusában visszanyerte pozícióit és ismét előtérbe került a kollektivizálás, a begyűjtés fokozása. A begyűjtésen belül nem a beszolgáltatást növelték, hanem álnok módon a szabadfelvásárlás arányát, miközben a felvásárlási árakat az önköltség körül, alatt tartották. Miközben rekordot ért el 1955/56-ban az összbegyűjtés (kb. 630–640 ezer búzavagon, 1952-ben 400 ezer), ezen belül a mélyen önköltségi ár alatti beszolgáltatás aránya 75%-ról 50-re mérséklődött, a „szabadfelvásárlás” pedig (önköltségi áron) jelentősen növekedett.

A desztalinizációt jelentő szovjet XX. pártkongresszus (1956. február) és a belpolitikai feszültség ismét mutatkozó éleződése után menesztették Rákosit, de helyébe Gerő Ernő került, akit nem terhelte kevesebb bűn, mint Rákosit. Valós változást – rövid időre – a forradalom hozott, melynek bukása után, rövid taktikai liberalizáció után, 1958–1963 közt kemény kézzel fejezte be a pártállami diktatúra a tulajdonos parasztság felszámolását. 1956 után a magyar paraszt lélekben feladta a küzdelmet.

Nézzünk néhány Békés megyei példát a diktatúra kulákelles irtóhadjárataiból.

Súr János újszalontai 31 kat. holdas gazda 2 év 6 hónapot kapott 1950-ben „izgatásért”. Azt találta ugyanis mondani: semmiházi kommunisták, meg akarják szerezni a földemet. Alighanem verésekkel kicsikart rendőrségi vallomását a bíróságon visszavonta, de hiába.

Egri Benjámin okányi, 28 kat. holdas gazda ittasan letépett néhány választási plakátot és kommunis-taellenes kijelentést tett – 8 hónapra ítélték 1950-ben.

Kövári Sámuel mezőberényi 25 kat. holdas gazda 1 év 6 hónapot kapott, miután akaratlanul 1 zsák zszisikes (fertőzött) búzát tett sokzsáknyi beszolgáltatott búzája közé. Anyósa, akivel együtt teljesítette a beszolgáltatást, a zszisikes búza miatti nyomozás közben félelmében felakasztotta magát.

A szarvasi Dorogi Sándor és apja (25 kat. holdas gazdák) egy-egy évet kaptak, mert a feljelentő szerint 4 q cukorrépat kevertek a takarmányrépa közé, s a vizsgálat közben szidták a kommunistákat és a Szovjetuniót. A feljelentés alaptalan volt.

Számos eset tanúsítja: feketevágásért 2–3 évet, késedelmes aratásért 2 évet könnyen lehetett kapni. A tótkomlói születésű Závada Pál „Kulákprés” c. családtörténeti forráskötete sok esetet közöl.

A köröstarcsai Molnár Sándort (emberséges, jó gazda volt) 1950. júliusában statáriális perbe fogták, mert állítólag gyújtogatott, s majdnem leégett a tsz szomszédos földjén számos kazal. A valóságban Molnár egy gyerekkel szalonnátt sütött, kis darab tarló fogott tüzet, melyet gyorsan eloltottak. A teljesen alaptalan vád alapján dr. Sárkány György bíró (1945 után két-három évig Békés megyében népbíróként inkább bosszúhadjáratot folytatott, mint jogszerűen ítélt) halálra ítélte a sok, de silány földdel rendelkező vádlottat, akit a békéscsabai tanácsháza udvarán akasztottak fel Szegeciné tanácselnök hisztérikus öröme közepette. Az egyetlen tanú a szalonnasütésben közreműködő 10 éves gyerek volt, aki az eljárás alatt végig az ÁVH kezében volt, s betanult vallomást adott elő. Molnár Sándor sógora, akit a nyomozáskor zaklattak, megverték, felakasztotta magát.

A fábiánsebestyéni (Csongrád megye Békésszéki szomszédos községe) Fábián Nagy Lajos a világháború alatt, után mindenét elvesztette a seregek járása során. Talpra állt, rendbe tette 30 hold földjét, de következett a tanácselnöki, rendőrségi zaklatás 1949/50-ben. Több alkalommal is elvitték, súlyosan bántalmazták, záporozták a „vádak”. 1951-ben „közelítési vétségért” 6 hónapra ítélték. A felesége idegösszeomlást kapott, a 6 gyereket rokonok, ismerősök fogadták be. Kiszabadult, végre együtt a család: a rokonoktól kapott süldőt karácsonykor levágta. Feketevágásért indult ellene eljárás, zaklatták, fenyegették, végül felakasztva találták, s a körülmények nem igazolták a hivatalos állítást, miszerint öngyilkos lett. A család széthullott.

A békésszentandrás Farkas András kiváló gazda volt, kiscgazda vezető. 1944–45 fordulóján mindenét elvesztette, marháit leölték, tanyáját, házát lepusztították az alatt a 2 hónap alatt, amíg a falu teljes lakosságát száműzte a szovjet hadsereg. Talpra állt, rendbe tette a gazdaságot, amikor jött a Rákosi korszak. Kulákként sanyargatták, megalázták, adóhátralékkal zaklatták, nevét kitétték a falu szegénytáblájára. 1950-ben elhurcolták, egy hónapig verték a ÁVH szolnoki pincéjében. 5 hónapra ítélték a „közelítés veszélyeztetése” miatt. Kiszabadult, de 1951-ben ismét letartóztatták, mint „a demokrácia megátalkodott ellenségét”. Az 1878-as születésű, már idős ember másfél évet kapott s a sok zaklatás, verés, megalázás, a hitvány börtönkoszt nyomán a rabkórházban halt meg.

Tanyasors

Mezőkovácsházán 1948 végén létesült ÁVH részleg. Attól kezdve napirenden volt a padlássöprés, internálás, kulákellenes harc... Feltűnő módon megszaporodott az „öngyilkosságok” száma, jó gazdák, köztisztviseltekben álló gazdagabb parasztok „végeztek magukkal”... A helybeliek szerint szervezett büntető brigád vezette a nem kívánatos személyek láb alól való eltüntetését. A 20 holdas mintagazda fiát, Kovalcsik Pált 1949-ben azért verték, törték a felismerhetetlenségig össze, mert gazdatársaival meg kívánta akadályozni a falu kedvelt plébánosának elhurcolását. Az ellenállókat a szegedi Tisza Szállóbeli ÁVH-s börtönben verték össze, a legjobban Kovalcsikot, akit fő hangadónak tekintettek. Végül feldobták egy szekérre, még hazajutott, de reménye sem maradt a felépülésre. A szülői házában halt meg.

Az endrődi Tóth Mihály is mintagazda volt. 20 holdja volt, de azon híres gazdaságot létesített, gyönyörű lovai voltak. A beszolgáltatás, az adóprés elvitte a lovakat. (A kollektivizálásakor egyébként is a „régvi világ” jelképének tartották a kommunista vezetők a lovakat, országszerte hihetetlen mérvű lópusztítás folyt). Tóth Mihályt mindenáron a tsz-be kívánták kényszeríteni, de a végsőkéig ellenállt. Végül alaptalan váddal lefotgák (állítólag az engedélyezettnél több fát vágott ki a saját mezsgyéje szélén). Rettenetesen összeverték, nem tudott a saját lábán hazamenni. Pár nap után éjjel kihívták, reggel a saját istállójában találták felakasztva. A jelek nem utaltak öngyilkosságra.

Vági András orosházi kulákot (21 holddal került kuláklístarára) a szokott módon zaklatták, kerülgettek. Házkutatás során a príbékek egy rossz, régi pálinkafőzöt, és egy használhatatlan, rozsdás, madárriasztó kispuskát találtak. Elvitték, soha nem került elő; raboskodott Gyulán, Jászberényben, börtönben halt meg 1953-ban.

A szarvasi Völgyesi Pál 18 holdat birtokolt, de kuláknak számították, mivel Csabacsüdön jegyzői írnokként szolgált 1945 előtt, azaz – úgymond – része volt az elnyomó gépezetnek. Amikor már semmije sem volt, belekötöttek, hogy nem szánt, nem vet. Se lovam már, se vetőmagom – mondta. A kutakodók azonban találtak az üres kamrában egy avas szalonnadarabot. Aki nem dolgozik, ne is egyék – mondták a végrehajtók. Völgyesi nyakába akasztották az avas szalonnát és úgy vezették be Szarvasra. A rendőrségen kegyetlenül megverték. Levetették fél csizmáját, s úgy tuszkolták végig a főtúcán, vasárnap délelőtt, összeverve, véresen, nyakában az avas szalonnával. A Kőrösnél elengedték, de nem tért haza a városi házba. A tanyája kútjában találta meg a felesége felakasztva, elvágott torokkal.

A Rákosi kor bünei megbocsáthatatlanok. Az áldozatok, a megalázottak, a szenvedők emlékének ébren tartása, a megemlékezés, a kegyeletteljes tisztelgés nem feledhető kötelesség.

Erdmann Gyula

Források, irodalom: *Erdmann Gyula:* Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956. Gyula 1992. (Súr János és Egri Benjámín ügyei: 305. s. köv.); *Závada Pál:* Kulákprés. Bp. 1986. (a viharsarki kulákellenes sajtóhadjárat: 225. s. köv.); *Sipos András–Závada Pál:* Statárium. Bp. 1989. (Molnár Sándor ügye: 73. s. köv.); *Fekete Pál:* Cseppek a tengerből. Bp. 2006. (Kovalcsik Pál esete: 208. s. köv., Tóth Mihály ügye: 406. s. köv., Vági András esete: 414. s. köv., Völgyesi Pál ügye: 427. s. köv.); *Sághy Gyula:* Kulák Golgota. Gyomaendrőd, 2003. (Kulák-sorsok rövid interjúként, számos remek archiv fotóval.) A kép (Orosz Mihály kondorosi elpusztult tanyája) e kötet 212. oldaláról való.

Akit a téeszcsé szele megcsapott... de a lovát mindenképpen elhajtották...

Az 1950-es években a nagy volumenű szerkezetváltás mezőgazdaságban történő megvalósítása, a paraszt emberek beszerzése a közösbbe nem volt probléma mentes, de nem is látszott elsőre sem sétagaloppnak. Azért hozzáfogtak, vidékenként szelidebb és durvább módszerekkel.

A kezdeti nehézséget később pozitív irányba is fordíthatta/fordította a közös munkálkodásban megszerzett tapasztalat. Azonban volt olyan település is, ahol a hozzáértés hiányát nem pótolta a régi pártigazolvány. Van aki nosztalgiával gondolt ezekre az évekre, és van aki kétszer sírt...

Egyszer amikor befelé ment a földdel, lóval, tehennel, kocsival, mezőgazdasági eszközökkel, másodszer pedig a felszámolásakor, ha nem volt mit szétosztani a földön kívül, mert a többi rekvizitum odalett. Most egy átlagos mezőgazdasági termelősövetkezet megalakulásáról írok olyan ember szemszögéből, aki bár messziről szemlélte a huzavonát, de mégis részese lett az eseményeknek az apja révén, aki ellenállt minden agitálási törekvésnek.